

Vladár Gábor

Pápa

A Heidelbergi Káté Szentírás-használata, különös tekintettel az úrvacsoráról szóló tanításra*

A reformáció korában keletkezett református hitvallások egyöntetűen vallják, hogy Istent csak azért vagyunk képesek megismerni, mivel ő kinyilatkoztatta önmagát az embernek. Isten szól hozzánk, ez Isten-ismeretünk első számú feltétele és forrása. Mivel Isten önmagáról adott Kijelentése és Isten Igéje azonosnak tekinthető, e hitvallások általában külön fejezetben tárgyalják a Kijelentés, valamint a Szentírás mint Isten Igéje közötti sajátos kapcsolatot. Ennek célja pedig az, hogy a Szentírást – a középkori egyházi tradícióval szemben – egyedüli mértékadó normaként mutassák be.

Feltűnő, hogy a Heidelbergi Káté nem tematizálja külön ezt a kérdéskört, noha a lapszéleken nagyon sokszor, mintegy 700-szor utal a Bibliára. De ezenfelül többször idézi a Szentírást konkrét módon is, és az egész hitvallás gondolatmenete, valamint szóhasználata szorosan követi a Szentírás teológiai gondolatmenetét és szóhasználatát. Amikor tehát a Heidelbergi Káté Szentírás-használatának formáit szeretnénk feltárni, nem járhatunk el a hagyományos dogmatikai módszerekkel, hanem csak az egész hitvallás célzott átvizsgálásával, különböző szempontok figyelembevételével tapogathatjuk ki a Káté Szentírás-használatának jellegzetes vonásait. Egy ilyen irat esetében nem egyszerű az exegetikai alapok meghatározása, ugyanis amikor megírták, az

* Elhangzott 2013. november 15-én, a *Bemutató a templomban – a Káté helye a keresztiség és az úrvacsora között* témájú nemzetközi konferencián.

Ugyanezzel a témával foglalkozik egy másik dolgozatom, amely több ponton kiegészíti, illetve fedi e tanulmány anyagát: *A Heidelbergi Káté Szentírás-használata. Újszövetségi vonatkozások*. In: Fekete Károly – Ferencz Árpád (szerk.): *Vigasztaló ismeret. Tanulmányok a Heidelbergi Káté teológiájáról*. Kálvin Kiadó, Budapest 2013, 33–52.

exegézis és a dogmatika diszciplináris szétválasztása még nem történt meg. Ennek az előadásnak keretében nem tárgyalhatjuk a teljes kérdéskört, csupán néhány olyan karakterisztikus pontra szeretném felhívni a figyelmet, ahol különösen jól megfigyelhető a Káté szerzőinek teológiai álláspontja. Ilyen pont lehet többek között a Szentírás tekintélyének, érvényességének vagy értelmezésének kérdése, a lapszéli bibliai helyek funkciója a mű egészén belül, illetve az úrvacsoráról szóló tanítás bibliai megalapozása. Természetesen nem térhetek ki a Káté úrvacsorai irányultságának sokat vitatott kérdésére,¹ de a bibliai alapozás jelentőségének feltárása mégis segítheti a hitvallás legjellegzetesebb tanításának megértését.

I. A Szentírás és Isten Igéjének kapcsolata a Heidelbergi Kátéban

1. A Szentírásra vonatkozó fogalmak és megnevezések

Mivel a reformáció korából származó református hitvallásaink Isten önmagáról adott kijelentését/kinyilatkoztatását és Isten Igéjét azonosnak tekintik, ezért a teológiatörténet során többször megtörtént, hogy magát a Szentírást is azonosították Isten kinyilatkoztatásával.² Ez a vád alkalmanként még a Kátéval szemben is megfogalmazódott, noha – meggyőződésünk szerint – nem állja meg a helyét.

A Káté a reformátori kor egyik legérettebb irodalmi alkotása. E korszak szemléletmódja szerint pedig a kapcsolat még nem közvetlen az írott Ige és a testté lett Ige között. Tehát a később kialakuló óprotestáns ortodoxia verbális inspirációtanának kezdeteit semmiképpen nem kereshetjük a Kátéban, mivel azt tanítja, hogy közvetett azonosság áll fenn a Szentírás és Isten Kijelentése között, s e kettőt csupán a Szentlélek belső bizonyágtétele kapcsolja össze. Bár a Káté többféle kifejezést használ a Szentírásra, egyrészt soha nem beszél úgy a Bibliáról, mint valamilyen írott, két fekete tábla közé kötött könyvről; másrészt nem azonosítja Isten Igéjét egyszerűen e kifejezésekkel, hanem nagyon is differenciált szóhasználattal szembesülhetünk. Lássunk erre néhány példát!

¹ Erre nézve ld. L. D. Bierma rövid, de instruktív tanulmányát: Bierma, L. D.: *The Doctrine of the Sacraments in the Heidelberg Catechism. Melancthonian, Calvinist, or Zwinglian?* Studies in Reformed Theology and History. New Series, Nr. 4. (Theological Seminary), Princeton 1999.

² A problematikához ld. Rohls, J.: *Theologie reformierter Bekenntnisschriften. Von Zürich bis Barmen.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1987, 34 skk. Magyar nyelven ld. Czeglédy Sándor még ma is érvényes, nagyszerű tanulmányát: *Hit és történet.* Tanulmányok a rendszeres teológia és segédtudományai köréből, 1. Sylvester Irod. és Nyomdai Intézet rt., Budapest 1936, 53 skk.

A 71. kérdés-felelet a keresztséggel kapcsolatban így fogalmaz: „a Szentírás a keresztséget az ‘újjászületés fürdőjének’ és a ‘bűnök elmosásának’ nevezi”.³ (Vö. Tit 3,5; ApCsel 22,16) A 73. kérdés-felelet megismétli a 71. kérdés-felelet kifejezéseit, miközben sajátos értelmet ad a „Szentírás” kifejezésnek: „Miért nevezi hát a Szentlélek a keresztséget az ‘újjászületés fürdőjének’ és a ‘bűnök elmosásának’?”

A „Szentírás” kifejezés itt nem valamiféle „papiospápa” szerepet jelöl, hanem egységes kerymatikus alakzatként jelenik meg, amely mögött ott áll a Szentlélek a maga normatív tekintélyével, belső bizonyágtételével. Jellemző a Szentlélek és a Szentírás közötti ilyesfajta kapcsolatra a 98. kérdés-feleletben (II. parancsolat) megmutatkozó szemléletmód. A felelet ezt mondja: Isten a maga népét, nem „néma bálványképek”, hanem igéjének „élő hirdetésé” által akarja tanítani, majd az utaló helyek között megjelenik ugyan a Szentírás theopneusztijára használatos két klasszikus bibliai hely, a 2Tim 3,16 és a 2Pt 1,19, de egyik sem feltétlenül a Szentírásra mint könyvre, hanem inkább Isten Igéjének „élő hirdetésére” vonatkozik.

Az „Ószövetség” (Ósz) és az „Újszövetség” (Úsz) kifejezés a 74. és a 101. kérdés-feleletben az ó- és újszövetségi kort azonosítja egy-egy jellegzetes példával (74.: Ósz: körülmetélkedés – Úsz: keresztség; 101.: az eskü mind az Ó-, mind az Úsz-ben „Isten Igéjén alapszik”). Még ha különbség is van a két testamentum között a rituális gyakorlat tekintetében, az alapvető teológiai egyezések mégis megvannak.

Az „Isten Igéje” („az ő Igéje”, „az Ige”) fogalom (25.; 95.; 117.) az önmagát megmutató Isten kinyilatkoztatásának eszköze a Kátéban, és csak annyiban vonatkoztatható az írott Szentírásra, amennyiben erről a történelemben végbemenő kinyilatkoztatásról tesz bizonyosságot. A Szentháromság egy, igaz Isten kinyilatkoztatja önmagát, és ennek a kinyilatkoztatásnak „ige” jellege van. Krisztus örökkévaló királyunk, „aki minket Igéjével és Lelkével oltalmaz és megtart” (31.); Isten Fia „Szentlelke és Igéje által” kiválasztott gyülekezetet gyűjt egybe, azt „oltalmazza és megőrzi” (54.); a Miatyánkban ezt kérjük: „Jöjjön el a Te országod – azaz: igazgass minket Igéddelel és Szentlelkeddelel”

³ A káté szövegének idézésekor az Erdős–Victor-féle fordítást használom (ld. A Heidelbergi Káté. Ford. Erdős József, a ford. átd. Victor János. In: *I. A Heidelbergi Káté. II. A Második Helvét Hitvallás. A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai.* 4. változatlan kiadás. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1989), és csak indokolt esetben térek el tőle. Az áttekintéshez Th. Latzel összefoglalását vettem segítségül (*Theologische Grundzüge des Heidelberger Katechismus. Eine fundamentaltheologische Untersuchung seines Ansatzes zur Glaubenskommunikation.* Marburger Theologische Studien, 83. Elwert, Marburg 2004, 141–176.; ld. még Tóth Kálmán: A Heidelbergi Káté ószövetségi gyökerei. In: *Református Egyház, XV. évf.* (1963), 75–77.; 132–135.; 180–182.; Crüsemann, Fr.: Theologische Engführung und biblische Weite. Ein Beitrag zum Bibelgebrauch des Heidelberger Katechismus. In: *Evangelische Theologie*, 72. (2012/6), 419–431.; Coenen, L.: Wort Gottes und Heiliger Geist. In: Coenen L. (Hrsg.): *Handbuch zum Heidelberger Katechismus.* Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1963, 81–90.

(123.). Az „ige” e helyeken úgy jelenik meg, mint Isten, illetve Jézus Krisztus kormányzásának életre hívó, megtartó és oltalmazó eszköze a keresztyén gyülekezeten belül.

Az ige és a Szentlélek ilyen szoros, kölcsönös kötődése jellegzetes református vonás. Ebből következik, hogy az „ige” itt sem a Szentírás betűjét, hanem az evangélium, az ige egyházon belüli hirdetését, vagyis a prédikációt jelenti. A 67. kérdés-felelet az *ige és a sákramentumok* kapcsolatára irányítja a figyelmet. Már a 65. kérdés-felelet kifejtette, hogy a hit a Szentlélektől származik, amelyet ugyancsak a Szentlélek „a [szent] evangélium hirdetése által szívünkben felgerjeszt és a sákramentumokkal való élés által megerősít”. Az ige és a sákramentumok tehát hitünkre hatnak (az ige „felgerjeszti”, a sákramentumok „megerősítik”), de csak a Szentlélek által végezhetik munkájukat.

A 98. kérdés-felelet szerint Isten a maga népét nem „néma” bálványképek, hanem igéjének „élő hirdetése” által akarja taníttatni. Isten Szentlelke tehát arra használja az igét, hogy annak hirdetése által tanítsa az ő népét (98.), és hitünket „Krisztusnak a keresztfán érettünk történt egyetlen áldozatára” irányítsa (67.). Ezért az ige és a sákramentumok üdvösségünk eszközeihez (*media salutis*) tartoznak. Vagyis: az „Isten Igéje” kifejezés Isten önkinyilatkoztatására vonatkozik. A Szentlélekkel egybekapcsolódva, Krisztus uralmának eszköze az egyházban és a világban, a sákramentumokkal összefüggésben pedig, mint ige hirdetés, Isten megszólító szava. Isten Igéje és a Szentírás kapcsolata soha nem mechanikus: Isten Igéje kapcsolatban áll a Szentírással, amennyiben az Isten kinyilatkoztatásáról tesz bizonyosságot, és Isten az Íráshoz kötött ige hirdetésben újra és újra feltárja önmagát. A Káté azonban sehol nem azonosítja a Szentírás szövegállományát Isten Igéjével. A Szentírás tekintélyét egyedül az biztosítja, hogy Jézus Krisztus evangéliumáról tesz bizonyosságot.

Isten Igéjét a Káté főként az „evangélium” fogalmával azonosítja. A fogalom a Kátében a hittel (19., 21., 22. kérdés-felelet), a sákramentumokkal (65–67. kérdés-felelet), és a kulcsok hatalmával (83. és 84. kérdés-felelet) összefüggésben fordul elő. Első ízben a 19. kérdés-felelet említi, és pedig hangsúlyos helyen: az ember megváltásáról szóló tematikus rész elején, az egyetlen közbenjáró bemutatása után (15–18.). Az evangélium Istennek az *Édenkertben adott, a történelemben továbbadott, és Jézus Krisztusban beteljesedett* kinyilatkoztatása, amelynek ismerete megváltásunk alapja. Az Ó- és Úsz-et az erről szóló közös bizonyoságtétel köti össze. A 22. kérdés-felelet arra a kérdésre, hogy „mit szükséges hinnie a keresztyén embernek”, ezt válaszolja: „mindazt, amit nekünk az evangélium ígér, amire minket a mi közönséges, kétségen felül álló, keresztyén hitvallásunk tételei tanítanak”, majd ezután következik az Apostoli Hitvallás magyarázata (23–58.). Így az „evangélium” maga a keresztyén hit alapvető üzenete, amely jellege szerint ígéret és tanítás (vö. a 67. kérdés-felelettel). A 21. kérdés-felelet szerint az igaz hit „nemcsak az a bizonyos megismerés, ... hanem... *szívbeli bizodalom* is, melyet a Szentlélek az evangélium által gerjeszt bennem, hogy Isten... bűnbocsánatot, örök megigazulást,

és örök életet” ad. A cselekvő személy itt is a Szentlélek, az evangélium az eszköz, amelynek elfogadásával hihetnek Istennek a jelenre és az eszkatonra vonatkozó ígéreteiben.

A kulcsok hatalmával foglalkozó 83. és 84. kérdés-feleletek ugyancsak az evangélium hirdetésének jelenre és eszkatonra vonatkozó ígéreteit fejtik ki: az evangélium hirdetése és az egyházfegyelem gyakorlása által a mennyek országa a hívők előtt megnyílik, a hitetlenek előtt bezárul. Az „evangélium” kifejezést a Káté leginkább a hittel, a Szentlélekkel, az ígérettel és az igehirdetéssel kapcsolatban használja, vagyis az üdvösség meghirdetésével összefüggésben, amely Isten üdvöt adó jelenlétét közvetíti az ember számára.

Az ember a „törvényből” (3.) tud a maga nyomorúságáról, a megváltásról pedig az „evangéliumból” tud (19.). Az ilyen komplementer használat mellett a „törvény és evangélium” fogalompár egyrészt ellentétet is jelölhet, de a Kátében a „törvény” általában az „evangélium” kulcsfogalma alá van rendelve. Vagyis: a Szentírásnak nincs két (elliptikus) gyűjtőpontja, hanem csak egy: az evangélium. A „törvény” esetében az írott forma is elfogadható kommunikációs csatorna („Átkozott, aki meg nem marad mindazokban, amik *megíratlak a törvény könyvében*”; 10.), az evangélium esetében azonban nem. A törvény (92.: a Tízparancsolat; 19.: kultuszi törvények) az Ósz része. De a 4. kérdés-feleletben a Mt 22,37–40 [3Móz 19,18] mint a törvény „summája” jelzi egyúttal, hogy a „törvény” a Kátében nemcsak az Ósz-et jelöli, hanem Isten normatív akarátát is, amelyet maga Jézus Krisztus hirdetett meg. Ezért a „törvény” (3.) és „evangélium” (19.) fogalompár központi jelentőségű a Káté Szentírásértelmezése szempontjából.

Összegezve e rövid áttekintést: a Heidelbergi Káté differenciált teológiai szóhasználata egyértelműen mutatja, hogy a Szentírás első renden a katekézis, az istentiszteleti igehirdetés, a személyes írástanulmányozás, illetve az egyházfegyelem összefüggésében fordul elő. Nem valami lezárt történeti emlék, hanem ma is élő isteni szó. Nem érdeklődik tehát a Biblia történeti alakzata, könyvszerű megjelenése iránt, ez majd a később kialakuló protestáns ortodoxiának, illetve a felvilágosodás történeti-kritikai szemléletmódjának lesz fontos szempontja. A Káté egyedül az Isten akarataról, a Jézus Krisztus örök evangéliumáról szóló hiteles bizonyágtételt keresi a Szentírásban. Számára a Biblia az a „bölcső” vagy „pólya” (Luther szóhasználata),⁴ amely Jézus Krisztust rejt magában. A differenciált szóhasználat a Káté mögött meghúzódó *sola gratia* reformatori elv masszív jelenlétére is figyelmeztet. A „törvény” (3.) és az „evangélium” (19.), vagyis egyedül a Szentírás tehet minket képessé arra, hogy felismerhessük nyomorúságos állapotunkat, és megváltásra szorultságunkat, és egyedül a Szentírás bizonyíthatja ezt az állapotot számunkra normatív tekintélyként.

⁴ Vö. Czeglédy Sándor: *i. m.* 53.

2. A kánon kérdése

A Káté az Ósz és Úsz között csak üdvtörténetileg tesz különbséget, egyébként azonban egységben látja őket. A két testamentum egységének alapja az, hogy mindkettő Istennek a Jézus Krisztusban kinyilatkoztatott evangéliumáról tesz bizonyosságot. Ez a közös üdvtörténeti vonulat a „világ kezdetétől fogva annak végéig” (54.) tart, és egybefogja a két szövetséget. Tagadhatatlan azonban, hogy ezt az egységet az Úsz felől, krisztocentrikusan, gyakran az ígélet-beteljesedés sémájában látja: az Ósz az előkép, az ígélet, az Úsz a beteljesedés. A 19. kérdés-felelet szerint Isten a szent evangéliumot „először” a paradicsomban jelentette ki (1Móz 3,15 mint proto-[,„először”]evangélium!), majd a „pátriárkák és próféták” által hirdettetett, „az áldozatok és a törvény más szertartásai” által *kiábrázolt* („praefiguratio”), „végre pedig” Fia által „beteljesített”. A Káté ezt a szemléletmódot magából a Szentírásból meríti (pl. Jn 5,39; 2Kor 1,20; Róm 3,21; 4,12; Zsid 12,1 stb.), de vitathatatlan, hogy a reformátorok a Káténál jóval árnyaltabban látták a két testamentum kapcsolatát.⁵

A Káté kateketikai tankönyv jellegével állhat összefüggésben az, hogy nem tematizálja a kanonikus iratok számának meghatározását. Számára a kánon nem kulcskérdés, hanem egyszerűen adottság. Mint ismeretes, mindegyik reformátor, bár nem egyforma szigorúsággal, kizárta a kánonból az ún. apokrif iratokat. Luther lefordította ezeket is, és bibliafordításának ósz-i kánonrészéhez illesztette őket függelékként. Bár a reformátusok végleg elvetették őket, és a palesztinai kánont tekintették egyedül mértékadónak, Károli Gáspár, akár csak Luther, még 1590-ben is lefordítja, és a kánonban hagyja e könyveket.⁶ A Káté német nyelvű verziójához a szerzők – akár politikai okokból is – nyilvánvalóan valamelyik Luther-fordítást használták, amely a Birodalomban általánosan elterjedt volt, és nem a svájci reformátusok „zürichi” bibliáját.⁷ A Káté 105. kérdés-feleletében felbukkanó egyetlen apokrifus utalóhely (JSirák 3,27, helyesen 26. vers) azonban nyitottá teszi a kánon terjedelmére vonatkozó református álláspont kérdését.⁸ Az igaz ugyan, hogy az evangélikus egyházban még az újszövetségi kánon terjedelme is vitatott lehetett a reformáció

⁵ Ld. pl. Luther: *Előszók a Szentírás könyveihez*. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest 1995. *Institutio* II. 9–11.

⁶ Magyarországon Szenci Molnár Albert érvényesíti először a református elvet (palesztinai kánon), amikor a hanai (1608) és az oppenheimi (1612) bibliakiadásokban függelékebe teszi, illetve nem szerepelteti az apokrifus (római katolikus szóhasználatban: deuterokanonikus) iratokat. A 16. századi magyar nyelvű református hitvallások, zsinati rendelkezések sem sorolják fel tételesen a bibliai kánon iratait, így azzal a történeti ténnyel állunk szemben, hogy e században egyedül a Római Katolikus Egyháznak van tételesen megállapított kánonja (*Tridentinum*, 1546).

⁷ Az 1577-ben Pápán megjelent első magyar nyelvű kátéfordítás (hagyományosan: Huszár Dávid fordítása) biblia-használata még nincs feltárva, és ezt a munkát még el kell végeznünk.

⁸ Az általam használt Erdős–Victor-féle fordítás kihagyja az utalóhelyek közül a JSirák 3,27-et, a legújabb 2013-as fordítás már a helyes veresszámmal szerepelteti.

korában, bár ez csak egy „epizódnak” tekinthető. A református reformátorok azonban mindig sokkal visszafogottabb álláspontot képviseltek a kanonikus iratok számát illetően. Tekintettel tehát arra, hogy a Kátéban Isten Igéje egységes alakzatként jelenik meg, amely mögött az ő Szentlelke áll, valószínű, hogy nem kell nagyobb jelentőséget tulajdonítanunk a JSírák 3,27 (26) egyetlen apokrif utaló hely szerepeltetésének. A Káté egyébként nem az egyes iratok szerzői iránt érdeklődik, hanem az egész Szentírás normatív, kizárólagos tekintélyét hangsúlyozza, amely pedig egyértelműen a Szentlélek belső bizonyoságtételén alapszik.

3. A Káté Szentírás-értelmezése

A középkori bibliai exegézis a Szentírás négyféle értelmét tanította és gyakorolta, hogy kapcsolatot létesítsen a távoli múltból származó Biblia és jelenkori olvasója között. Különbséget tett történeti magyarázat (*historica interpretatio*) és spirituális megértés (*intelligentia spiritualis*) között, s ez utóbbit tropológiára, allegóriára és anagogéra osztotta tovább. Bár ez az elmélet a középkor folyamán nagyon sok változáson ment át, a reformáció igen heves kritikát gyakorolt vele szemben, és mint alkalmatlan elméletet, teljességgel elvetette. Ebben az összefüggésben Luther, Melanchthon és Kálvin egyformán gondolkodtak. A *sola Scriptura* tan új alapokra helyezte a Szentírás exegézisét. A Szentírás önmagát értelmezi, ezért a nehezen érthető vagy többértelmű kijelentéseket is az egyértelmű bibliai helyek fényében kell látni. Melanchthon többször is tárgyalta a négyféle értelemről szóló tant, és legrészletesebben a retorika alapfogalmait ismertető *Elementa rhetorices*⁹ kézikönyvében foglalkozott vele, amelynek ez a részlete magyarul is olvasható.¹⁰

A Káté természetesen ebbe a reformátori értelmezési keretbe illeszkedik, amikor a Szentírás szó szerinti (*litteralis*), vagy történeti értelmét (*sensus historicus*) keresi, és nem az egyes szentírási helyek négyféle értelmét. Ugyanakkor bizonyos témák tárgyalásakor, amikor retorikai szempontokat is követve tagolja mondanivalóját és például a hit–szeretet–remény hármasságát felosztását alkalmazza (45. és 49.: „elsőször...”, „másodszor...”, „harmadszor...”), erősen közeledik a Szentírás négyféle értelme által kidolgozott teológiai mondanivalókat (szóteriológia, etika, eszkatológia: „*littera gesta docet, quid credas*

⁹ Melanchthon: *Opera omnia*. Hg. v. Karl Gottlieb Bretschneider, Heinrich Ernst Bindseil. (= Corpus Reformatorum 1–28). Band 13. Schwetschke, Halle – Braunschweig, 1834–1860, 417–506.

¹⁰ Philipp Melanchthon: A retorika alapelemeinek két könyve, újonnan átdolgozva Philipp Melanchthon által. Lipcsében, V. Papa nyomdájában, 1549. In: Imre Mihály (szerk.): *Retorikák a reformáció korából*. Csokonai Könyvtár. Források (Régi Kortársaink), 5. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2000. Vladár Gábor: A Szentírás reformátori értelmezéséről. In: Mezei Zsolt (szerk.): *Istennek, hazának, tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasdy Lajos tiszteletére*. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa 2008, 271–282.; benne van Melanchthon szövegének új fordítása.

allegória, *moralis quid agas, quo tendas anagogia*). Itt mégsem erről az írás-magyarázati technikáról van szó, mivel nem egyetlen szentírási hely értelmét ágaztatja négyfelé, hanem a bibliai utaló helyeket az egyes feleletek struktúrájához társítja.¹¹

A Káté azonban a Szentírás litterális értelmezésének reformátori elvét sem formalisztikusan, valamiféle időtlen elvként alkalmazza, hanem a magyarázatra, elmélyítésre szoruló helyeken bátran eltér az egyébként evidensnek tűnő szó szerinti értelemről. Így alkalmanként megjelennek a bibliai helyek exegézisében ún. „nem litterális” elemek is (allegorikus, metaforikus értelmezések). Ez azonban nem tekinthető a litterális értelmezéssel szembeni árulásnak, sokkal inkább ezen értelmezés hajlékonyságát mutatja.¹² A Káté egyébként maga utal arra, hogy a Szentírás alkalmanként igényli az ilyen típusú magyarázatot. Legszebb példa erre a 78. kérdés-felelet:¹³ „az úrvacsorában sem válik a kenyér magává a Krisztus testévé, ámbár a *sákramentumi kifejezőmód szerint* (a latin verzió többlete: *et usitata Spiritui sancto de his loquendi forma* = „és a Szent Léleknek ilyen formán való szólásának módja szerint” [Huszár Dávid, 1577], vagy: „a Szentlélek nyelvén [Nagy Barna ford.] a Krisztus testének nevezzük”.

A Káté tehát az úrvacsora szereztetési igéinek értelmezésekor él a tropikus magyarázati móddal. A 79. kérdés-felelet metonimikusan így kérdez tovább: „Miért nevezi hát Krisztus a kenyeret az ő testének, és a poharat az ő vérének, vagy az ő vére által való új szövetségnek, Pál apostol pedig ugyanazt a Jézus Krisztus testével és vérével való közösségnek?” Az ilyen típusú kérdések eleve magyarázat után kiáltanak. Ugyanezzel a magyarázati formával él a Káté Krisztus pokolra szállásának értelmezésekor (44.). A pokol mint Krisztus önmegüresítésének utolsó állomása, nem valamilyen térben létező hely a Káté értelmezésében. Ez nem valahol a föld mélyén található kízóhely, hanem metaforikusan fejezi ki az ember Istentől való elhagyatottságának kízó fájdalmát: „...legnagyobb megpróbáltatásaim között biztos lehettek afelől, hogy ...engem a pokoli [az eredetiben jelzős szerkezet!] félelemtől és kintől megszabadított”.¹⁴ Így a reformáció korában egyébként is többféle módon értelmezett Credo-hitcikkely annyira sajátos értelmezést kap, hogy a

¹¹ Ld. Latzel Th.: *i. m.* 162 skk.

¹² Ugyanez a „hajlékonyság” mutatkozik meg a *sensus litteralis* élharcosának tekinthető Kálvin exegézisében. Ld. pl. Burnett, R.: John Calvin and Sensus Literalis. In: *Scottish Journal of Theology* 57 (2004), 1–13.

¹³ Erre Nagy Barna hívja fel a figyelmet kitűnő kátétanulmányában: Nagy Barna: A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és XII. században. In: Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négy százéves történetéből, I. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1965, (15–92.) 32.; 27. láb.

¹⁴ A jelzős szerkezet mindkét magyar fordításban (Erdős–Victor, 2013) főnév („pokol”), vö. „von der hellischen angst und pein erlöset”.

Heidelbergi Káté összeállítói nem is hivatkoznak ezen artikulus klasszikus bizonyító helyeire, az 1Pt 3,19 skk-re és a 4,6-ra, hanem csak a Mt 27,46-ot és az Ézs 53,10-et említik.

Tipologikus értelmezéssel találkozunk a gyermekkeresztség értelmezésénél (74.), ahol a Káté a keresztséget a „szövetség jegyének” nevezi, amellyel az egyházba be kell venni a keresztyéneket.¹⁵ Amint ez az Ósz-ben a körülmetéléssel történt, úgy az Úsz-ben a Krisztus által szerzett keresztséggel szükséges kiabrázolni. A Kol 2,11–13 hivatkozási helye metaforikusan beszél a körülmetélésekről, mint az úsz-i keresztségről, de a gyermekeket nem említi meg. Tehát csupán az 1Móz 17,14 a gyermekkeresztség bizonyító helye.

Hasonlóképpen tanulságos a Káté Szentírás-használata az eskü értelmezésénél (101.). Az esküt a „világi felsőbbtség” vagy valamilyen „szükség” követeli meg, de „az ilyen esküvés Isten Igéjén alapszik, és ezért az Istennek szentjei mind az Ó-, mind az Újszövetségben helyesen gyakorolták”. Négy bibliai utaló hely erősíti meg, hogy az eskü „Isten Igéjén alapszik”: 5Móz 6,13; 10,20; Ézs 48,1 és Zsid 6,16, nyolc utaló hely pedig példákat említ az esküvésre: 1Móz 21,24 (Ábrahám); 31,53–54 (Lábán); Józs 9,15 (Józsue); Józs 19,19 (a közösség vezetői); 1Sám 24,22 (Dávid); 2Sám 3,35 (Dávid); 1Kir 1,29 (Dávid); Róm 1,9 (Pál); 2Kor 1,23 (Pál). Azonban az eskü tiltásának klasszikus helyei (Mt 5,34 skk; Jak 5,12) csak a 102. kérdés-felelet sajátos kérdésfelvetésének összefüggésében fordulnak elő: „Szabad-e szentekre vagy más teremtményekre esküdni?” Csak Istent szabad segítségül hívni, és ez a tisztelet nem illet meg egyetlen más teremtményt sem. Erre vonatkozó „bizonyító hely” a Mt 5,34 skk és a Jak 5,12.

II. A lapszéli bibliai helyek kérdése

1. A lapszéli bibliai helyek funkciója

A szentírási helyek lapszélen történő feltüntetését a Káté összeállítására parancsot adó fejedelem, III. Frigyes rendelte el.¹⁶ Viszonylag korán szokássá lett az is, hogy e lapszéli utaló helyeket szövegükkel együtt nyomtatták ki, ezért eredeti helyükről az egyes kérdések alá kerültek. Ezen áthelyezésnek gyakorlati oka is lehetett, ugyanis így egyszerűbbé válhatott a viszonylag nagy mennyiségű bibliai hely elolvasása. Valószínűleg ez a lapszélről való lekerülés is okozhatta azt, hogy később, az ortodoxia korában az egyes lokusokat *dicta probantiaként* kezdték értelmezni.

A lapszéli bibliai helyek funkcióját nehéz egyértelműen megállapítani, mivel a Káté szövege és az utalások közötti összefüggés többretegű. Ügyelnünk

¹⁵ Ld. ehhez Tóth Kálmán: A Heidelbergi Káté ószövetségi gyökerei. In: *Református Egyház*, XV. évf. (1963), 75 skk.

¹⁶ A lapszéli bibliai utalások történetére nézve ld. J. F. G. Goeters bevezető tanulmányát, in: Sehling E. (Hg.): *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. Band 14. Kurpfalz, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1969, 40–43.

kell a szóhasználatra is. Victor János például „bizonyító bibliai helyek”-ről beszél az általa revideált kátészöveg 1989-es kiadásának előszavában. A „bizonyító hely” fogalma azonban azt jelentené, hogy ezek a Káté szövegét hitelesítik, tekintéllyel látják el (autorizálják) azt, azaz a Káté szövegének írás-szerűségét „bizonyítják”. Egyszerű, szűrőpróbaszerű vizsgálat is kimutathatja azonban, hogy a helyek funkciója nem ez. A szakirodalom is általában úgy véli, hogy a lapszéli bibliai helyek a Heidelbergi Káté szövegét értelmezik. Ez azonban könnyen oda vezethet, hogy e helyek sajátos értelmezését olvassuk bele a Kátéba. Ilyen megoldás is lehetséges, de nem úgy, hogy a bizonyító helyek a Káté értelmezései volnának. Egy másik ilyen félreértés az, hogy a lapszéli helyek ún. *dicta probantiák*. Ez az óprotestáns ortodoxia Szentírás-értelmezését vetítené vissza a Heidelbergi Káté még erősen reformátori írás-értelmezésébe, amely véleményem szerint megengedhetetlen.

Ha áttekintjük a lapszéli helyeket, akkor funkciójukat tekintve valóban különböző felhasználási módokat lehet megállapítani. Ezek egy-egy bibliai kifejezés, idézet vagy bibliai parafrázis helyének megjelölései. Ha sorozatban szemléljük őket, akkor egyfajta bibliai kommentárt adhatnak a Káté jobb értelmezéséhez, vagyis e helyek megalapozzák, bővítik, kiegészítik, továbbvezetik, vagy éppen korlátozzák mindazt, ami a Kátében áll. Ezért bizonyos „magyarázatok” esetében gyakran találkozunk a bibliai helyek halmozásával. Máskor csak a sorozat első helye utal közvetlenül a Káté szövegére, a többi a dominóelv szerint viszi tovább az olvasót a következő bibliai helyre. Alkalmanként pedig hiányérzetünk támad a „bizonyító helyek” csekély számát illetően.

A bibliai helyek funkcióját tehát, inkább hermeneutikailag, illetve interpretációs szempontból érdemes vizsgálunk, keresve a Káté mögött álló Szentírás-értelmezés szempontjait. A fontosabb bibliai helyek felsorolása utat nyit a Szentírás felé, illetve annak magyarázatára utal. A lokusokat olyan szentírás-olvasási programként, javaslatként érdemes értelmezni, amelyek a Szentírás önálló, tematikus tanulmányozását segítik elő a katekézis viszonylag egyszerű keretei között.

Mindenesetre, a Káté lapszéli bibliahelyei arra a közös munkára figyelmeztetik korunk modern eszközökkel művelt dogmatikai és exegetikai kutatását, amelynek alapja csakis a Szentírás lehet. Hasonlóképpen ösztönzőleg hathat korunk hitoktatására a Heidelbergi Káté tanítása és a Szentírás kerymatikus üzenete között megvalósított, differenciált párbeszédes jelleg.

2. A bibliai helyek idézési gyakorisága

A Heidelbergi Káté viszonylag széles körből merít a bibliai helyek idézésének gyakorisága tekintetében, de bizonyos hangsúlyeltolódásokkal, ugyanis az Úsz-et mintegy háromszor olyan gyakran idézi, mint az Ósz-et. Ez nyilván összefüggésben áll a Káté tartalmával is, mivel a keresztség, az úrvacsora, a Miatyánk és a Credo tárgyalása megköveteli az Újszövetség

gyakori idézését. Ugyanez érvényes a fontos teológiai témák, a megigazulás és az igaz hit kifejtése esetében. A hit az Ósz-ben is fontos (vö. 1Móz 15,6; 2Krón 20,20; Ézs 7,9; 28,16; Hab 2,4), a Káté azonban a páli levelek felől tárja fel a hit lényegét, így például az 1Móz 15,6 exegetikailag fontos helyére egyszer sem hivatkozik. Ugyancsak feltűnő, hogy az ósz-i idézeteket tartalmazó úsz-i helyek esetében nem mindig történik utalás a megfelelő ósz-i helyekre.

A Káté hangsúlyozza a két szövetség közötti kapcsolatot, az Ósz-et azonban egyértelműen az Úsz felől értelmezi. Hasonlóképpen a lapszéli helyek felsorolásakor is az úsz-i textusok felől indul ki. Az ósz-i súlypontok: a Tóra és a nagypróféták (főként Ézsaiás, itt is Deutero-Ézsaiás), és a tanító könyvek (különösen a Zsoltárok és a Példabeszédek könyve). A bölcsességirodalom ilyen mértékű jelenléte minden bizonnyal a Káté didaktikai jellegével áll összefüggésben.

Az Ósz recepciója egyúttal a Heidelbergi Káté teológiai súlypontjait, illetve Ósz-értelmezését mutatja. A teremtéssel (pl. Zsolt 104; 1Móz 1), az Istentannal (*de Deo*) és az antropológiával kapcsolatosan általában gyakoriak az ósz-i idézetek (1Móz 3; Zsolt 51,7; 1Móz 6,5; Jób 14,4; 15,14.16.35; Ézs 53,6; Jób 9,1; 15,15 sk.; Préd 7,21; Zsolt 32,5). Hangsúlyosak a messiási ígéreteként értelmezett helyek, amelyek még inkább kiemelik azt, hogy az Ósz az Úsz-re mutat (Ézs 53). A Káté nem riad vissza egyes szakaszok szokásos, korabeli trinitárius értelmezésétől sem (Ézs 61,1; Zsolt 110; 1Móz 1,2; Ézs 48,16). A Miatyánk magyarázatában (116–129. kérdés-felelet) központi jelentőségű a Zsoltárok könyve, amelyet imádságos könyvnek tekint, és ekként is használja (Zsolt 50,14–14; Zsolt 142,1; 34,19; és különösen a Miatyánk imádkozó értelmezése: Zsolt 71,8; 115,1.11; 119,105.137–138; 51,20; 119,5; 122,6–7; 143,10; 103,20–21; 37,16–17; 55,23; 62,11; 104,27–28; 145,14–15; 51,1–5; 143,2; 103,14–16; 115,1). Az ósz-i, lapszéli bibliai helyek általában a törvényt magyarázatnál fontosak, hamartológiai és etikai értelemben is (az etikai tartalmakhoz – a Dekalógus mellett – legtöbbször a törvényt szövegeket, illetve a Példabeszédek könyvét vagy a prófétai kritikát társítja). Ismétlődő témakör még a szövetség (1Móz 17, és az úrvacsora szerezteségi ígérei!), valamint a rituális és a kultikus értelmezések (97.: képtilalom; 101.: eskü; 74.: gyermekkeresztesség; 78. és 82.: úrvacsora).

Az Úsz esetében a leggyakrabban a páli levelekre történik utalás (az úsz-i utalásoknak mintegy a fele), ami a reformáció érdeklődési körével teljesen megegyezik (Róm: 98-szor; 1Kor: 67-szer; 2Kor: 16-szor; Gal: 20-szor; Ef: 41-szer; Fil: 13-szor; Kol: 18-szor; 1Thessz: 7-szer; 2Thessz: 2-szer; 1Tim: 8-szor; 2Tim: 5-ször; Tit: 7-szer). A Róm nemcsak a legtöbbször idézett irat, hanem a mű szerkezetét is adja. Már az 1. és 2. kérdés-felelet utal erre, amikor a Róm 7,24–25 fogalmiságát használja. Az 1Kor-t elsősorban etikai, sákramentum-teológiai és eszkatológiai összefüggésekben idézi, az Ef 4–5 az egységet hangsúlyozó, krisztológiai alapozású gyülekezeti parainézisek esetében fontos. Az istentisztelet teológiáját elsősorban az 1Kor-ra utalva fejt ki.

Viszonylag gyakori az evangéliumokra történő utalás (Mt: 83-szor; Mk: 10-szer; Lk: 27-szer; Jn: 64-szer); az ApCsel-re 33-szor, a Zsid-re 32-szer, 1Jn-ra 28-szor és 1Pt-re 23-szor utal. Ritkábban fordul elő a többi katolikus levél (2Pt: 2-szer; 2Jn: 2-szer; Jak: 10-szer; Jel: 8-szor; és egyszer sem a Filem és 3Jn levelekre. Az Úsz-ben is elsősorban a tanítói-bölcsességi elem a túlsúlyos (Jézus beszédei Mt és Jn evangéliumában). A Jézus életével kapcsolatos történeti elemek csupán az Apostoli Hitvallás magyarázatával kerülnek előtérbe, Jézus tetteivel és csodáival egyébként szinte soha nem foglalkozik. Ez nyilván a katekézis műfajával van összefüggésben.

III. Az úrvacsora szereztetési igéi a Heidelbergi Kátéban

1. A Heidelbergi Káté sákramentumokról szóló tanítása

A Káté összesen 7-szer idézi szó szerint a Bibliát. A 4., a 10. és a 87. kérdés-felelet Isten törvényével foglalkozik. A 4. meghatározza a törvény tartalmát (Mt 22,37–40 – 3Móz 19,18; Lk 10,27), a 10. a törvény megszegőivel szembeni szankciókat emeli ki (5Móz 27,26; Gal 3,10); a 87. kérdés pedig rámutat arra: kik nem örökölhetik az Isten országát (1Kor 6,9b–10). A 92. és a 119. kérdés-feleletben a Tízparancsolat (2Móz 20,2–17; 5Móz 5,6–21) és a Miatyánk szövege (Mt 6,9–13) jelenik meg. E szövegek felidézése egyrészt a magyarázat előkészítését szolgálja, mivel a Káté az értelmezéskor erre hivatkozik. Az idézési formulák egyúttal azt erősítik meg, hogy a parancsolat és az imádság Istentől, illetve Jézus Krisztustól származik („Ezeket mondja Isten”; „Mit parancsolt Isten, hogy kérjünk tőle? Minden lelki és testi szükségünk kielégítését, amelyet az Úr Jézus Krisztus belefoglalt abba az imádságba, amelyre minket ő maga tanított”, vö. 118. kérdés-felelet). Végül a 71. és a 77. kérdés-feleletek a két sákramentum, a keresztség és az úrvacsora szereztetési igéit idézik.

A Káté sákramentumokról szóló tanítása (65–82. kérdés-felelet) a 2. főrész (12–85.) végén áll, a megigazulásról szóló tan (59–64.) és a 3. főrész (86–129.) között. Az Apostoli Hitvallás és a Tízparancsolat magyarázata közötti helyzet szerkezetileg is hangsúlyozza a keresztség és az úrvacsora hitet erősítő jellegét, mivel a Káté mintegy kijelöli a sákramentumok helyét: a hit területén a megigazulásról és a megszentelődésről szóló tan között. Ezért kapcsolódik a keresztség (69–74.) és az úrvacsora (75–82.) tárgyalását előkészítő, általános sákramentum-teológiai rész (65–68.) első kérdése (65.) a hithez: „Mivel tehát egyedül a hit tesz Krisztusnak és minden ő jótéteményének részesévé, honnan származik ez a hit?” A felelet: „A Szentlélektől, aki az evangélium hirdetése által szívünkben felgerjeszti, és a sákramentumokkal való élés által megerősíti.” Ezután fogalmazza meg a 66. kérdés-felelet a „sákramentum” lényegét, amelyet a 67. kérdés-felelet még tovább vezet, a 68. kérdés-felelet pedig számszerűleg is meghatároz. A közös sákramentum-teológiai megalapozás miatt még hiányoznak a szereztetési igék a 65–68. kérdés-feleletből, és majd a két sákramentum tárgyalásakor idézi őket.

Feltűnő az is, hogy e sákramentum-teológiai rész bibliai utaló helyei szinte csak a keresztségre vonatkoznak (65.: Ef 2,8–9; Jn 3,5; Mt 28,19–20, 1Pt 1,22–23; 66.: 1Móz 17,11; Róm 4,11; 5Móz 30,6; 3Móz 6,25; Ez 20,12; 67.: Róm 6,3; Gal 3,27). Az úrvacsorához legfeljebb a 3Móz 6,25 (= 18) és Zsid 9,8–9.24 rendelhető. Mindez arra enged következtetni, hogy nem a szentírási hely, hanem a 66. kérdés-feleletben meghatározott sákramentumfogalom az (a „lát-ható szent jegyek és pecsétek”), ami a sákramentumok alapját adja.¹⁷ A 66. kérdés-felelet utaló helyeinek zöme az ósz-i jelfogalomra vonatkozik, mintegy utalva arra, hogy az úsz-i sákramentumokat jelként és pecsétként kell érteni.

A másik sajátosság az, hogy a két sákramentum legitimációja – legalábbis a Heidelbergi Káté szerint – kizárólagosan az „Újszövetségben” keresendő. A 68. kérdés így hangzik: „Hány sákramentumot szerzett Krisztus az *Újszövetségben*?” Még Kálvin Genfi Kátéja is csak a „keresztyén egyházat” említi ezen a helyen. A Káté viszont – nyilván jó okkal – nem az egyházi tradícióra utal, hanem egyedül az Egyház Urára, aki a keresztséget „szerzette”, „ígéretet” fűzött hozzá (69.), és az úrvacsorát is „parancsolta”, és ugyanúgy „ígéretet fűzött hozzá” (75.). Jellemző módon a 68. kérdés-felelet a Káté egyetlen olyan kérdés-felelete, amelyhez nincs semmilyen bibliai utaló hely rendelve. Az Úsz-ben valóban nincs szó arról, hogy csak két sákramentum van, viszont tény az is, hogy Jézus csak ezt a kettőt rendelte el.

A szereztetési ígéket bevezető kérdések a hívőkben végbemenő belső, pneumatikus esemény, és a külső történés közötti kapcsolat evangéliumi ígéretet erősítik meg („Hol ígérte Krisztus...”), és ezt a hívő bizonyosságot a szereztetési ígék idézése teszi még erőteljesebbé.

a) 71. kérdés-felelet:

„Hol ígérte Krisztus, hogy Ő minket vérével és Lelkével olyan bizonyosan megmos, amint megmosattunk a keresztség vizével?

A keresztség szereztetése alkalmával, midőn így szólt: *„Elmentvén tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében. (Matt 28,19) Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözül; aki pedig nem hiszen, elkárhozik.” (Mar 16,16)*

b) 77. kérdés-felelet:

„Hol ígérte Krisztus, hogy Ő a hívőket olyan bizonyosan táplálja az ő testével és vérével, amint ők a megtörtetett kenyérből esznek, és a pohárból isznak?

Az úrvacsora szereztetési ígéiben, melyek így szólnak (1Cor. 11,23–25. Matt. 26,26–28. Mar. 14,22–24. Luc. 22,19k): *Az Úr Jézus azon az éjszakán, melyen elárultaték, vette a kenyeret és hálákat adván megtörte és ezt mondta: Vegyétek, egyétek; ez az én testem, amely tiérettetek megtöretik. Ezt cselekedjétek*

¹⁷ Vö. Bizer, E. – Kreck, W. (Hrsg.): *Die Abendmahlslehre in den reformatorischen Bekenntnisschriften*. Theologische Existenz Heute, 47. N. F. Chr. Kaiser, München 1955, 45.

az én emlékezetemre! Hasonlatosképpen a pohárt is vette, minekutána vacsorált volna, ezt mondván: E pohár amaz új testamentum az én vérem által. Ezt cselekedjétek, valamennyiszer isszátok, az én emlékezetemre! Mert valamennyiszer eszitek e kenyeret és isszátok e pohárt, az Úrnak halálát hirdessétek, amíg eljövend. Ezt az ígéretet ismétli Pál apostol is, amikor így szól: „A hálaadásnak pohara, amelyet megáldunk, nem a Krisztus vérével való közösségünk-e? A kenyér, melyet megszegünk, nem a Krisztus testével való közösségünk-e? Mert egy a kenyér, egy test is vagyunk sokan, mert mindnyájan az egy kenyérből eszünk.” (1Cor. 10,16.17.)

2. Az idézetek szövegformája

a) A 71. kérdés-felelet keresztelési szereztetési igéje két hely kompilációja: Mt 28,19 + Mk 16,16. E helyeket szó szerint idézi, ugyanígy a Tit 3,5-beli „újjászületés fürdője” kifejezés is szó szerinti idézet. A másik kifejezés, „a bűnök elmosása” az ApCsel 22,16 „és mosd el a te bűneidet” kifejezésének főnevesített változata.

b) A 77. kérdés-feleletben az úrvacsora szereztetési igéje az 1Kor 11,23–25-öt követi: erre utalnak a lapszéli helyek és a páli kifejezésbeli sajátosságok: „azon az éjszakán, amelyen elárultatott”; „az én vérem által”; a kettős ismétlési parancs. Hiányzik: „és adta a tanítványainak”; a „tiérettetek” csak a kenyér jegyére vonatkozóan hangzik el, de némi eltéréssel, például: „Mi” Urunk (*unser Herr*, Erdős–Victor nem így, és az új szöveg sem!). Az úrvacsora koiné-recenzióját követve a Káté 77. kérdés-felelete hozzáfűzi az 1Kor 11,24-hez: „amely tiérettetek megtöretik”. A kehelyről mondott szavak esetében hasonlóképpen a koinét adja, kiegészítések nélkül, tehát Kálvin a *La Forme des Prieres*¹⁸ szövegével együtt hűségesen követi a stilisztikailag feszelesebb szöveget. Kálvin nyomán halad a Káté abban is, hogy az 1Kor 11,24–25 mellé – az óegyházi és a középkori hagyománytól eltérően – hozzáveszi az Úr halálának hirdetéséről szóló 26. verset is.¹⁹ Kálvin szerint az Úr halálának hirdetése értelmezi az „én emlékezetemre” formulát, ezért a görög szöveg γὰρ kötőszavát így fordítja: „C'est”. A Káté ugyan nem, de az 1563-as heidelbergi istentiszteleti rendtartás idevonatkozó része él ezzel az értelmezéssel: „...zu meiner Gedächtniss: Das ist, so oft ihr...”.

Az úrvacsora tehát mind Kálvin, mind a Káté értelmezésében a keresztről szóló beszéd (1Kor 1,18). A Káté a 77. kérdés-felelet második felében illeszti

¹⁸ *La forme des prieres ecclesiastiques, avec la maniere d'administrer les Sacremens, et celebrer le Mariage, et visitation des malades. Ensemble le Catechisme, C'est à dire, le formulaire d'instruire les enfans en la Chrestienté, fait en maniere de Dialogue, où le Ministre interrogue, et l'Enfant respond. Item, La Confession de foy des Eglises Françaises.* Jacob Stoer, [Genève] 1592. Hozzáférhető in: Barth, Petrus – Niesel, Guilelmus (ed.): *Joannis Calvini Opera Selecta*. Volumen II. Tractatus Theologicos minores ab anno 1542 usque ad annum 1564 editos continens. Ediderunt Petrus Barth – Dora Scheuner MCMLII, Monachii in aedibus. [= OS II.] Chr. Kaiser, 46.

¹⁹ OS II. 46., 19. és ezt követő sorok.

hozzá a szereztetési igékhez az 1Kor 10,16–17-et, és abban Krisztus ama ígétének megismétlését látja, „hogy ő a hívőket... az ő testével és vérével” táplálja, amikor azok az úrvacsorázás alkalmával a megtört kenyérből esznek, és a pohárból isznak.

3. Az úrvacsora szereztetési igéjének liturgikus funkciója

Az Újszövetség négyféle szövegformában őrizte meg az úrvacsora szereztetési igéjét: Mt 26,26–28; Mk 14,22–24; Lk 22,19–20 és 1Kor 11,23–25. A keresztény egyház azonban kezdettől fogva az 1Kor 11,23–25 alapján alakította ki az úrvacsora szereztetési igéit.²⁰ Amint láttuk, a Heidelbergi Káté – a reformáció egyházainak kátéival és úrvacsorai liturgiáival összhangban – e több mint ezer éves gyakorlathoz kapcsolódik annyiban, hogy ugyancsak az 1Kor 11,23–25 verseit veszi alapul.

A szereztetési igék liturgikus funkciójával kapcsolatban már korán felmerült ezen igék sajátos konszekrációs funkciója. Melancthon már 1527-től a Lutherétől némileg eltérő álláspontot képviselt, mivel teljesen elvetette a szereztetési igék bármilyen konszekrációs funkcióját.²¹ Ugyanis a lutheri teológia egyik alapvető kérdése az volt, hogy miként lehet úgy képviselni Krisztus testének és vérének eucharisztikus *praesentiáját*, hogy közben elkerüljék a római mise teológiájának azon gondolatát, miszerint Krisztus testének és vérének reális *praesentiáját* éppen a liturgus által recitált szereztetési igék biztosítják. Martin Bucer már 1534. augusztus 5-én megfogalmazta Ambrosius Blarernek a Stuttgarti Konkordia (1534. augusztus 2.) azon kitételével kapcsolatban, miszerint az úrvacsorában Krisztus teste és vére a szereztetési igék „erejéből” („*uss vermögen“* der Worte) lesz az ott leírt módon jelenlévő valósággá: „*Vermöge der wort est amphibolum, ut intelligas, 'ex virtute verborum' et 'iuxta verba'.*”²² A „*vermöge der wort*” kifejezés eredetileg Luther marburgi uniók javaslata, és valóban kettős értelmű. Erre utal Bucer „*iuxta verba*” és „*ex virtute verborum*” kifejezése. Bár az „*ex virtute verborum*” és a „*iuxta verba*” kifejezések közötti teológiai különbség jelentéktelennek látszik, a szereztetési igék funkciójának kérdésében azonban lényeges. Ha ugyanis – Lutherhez hasonlóan – a szereztetési igék teremtő erejét állítjuk előtérbe, akkor az úrvacsorában az eucharisztikus reális *praesentia ex virtute verborum* jön létre. Természetesen Luther is hangsúlyozza, hogy Krisztus szavainak ez a „*virtus*”-a az úrvacsorában csak azért jelenhetik meg, mivel ez a vacsora az ő paran-

²⁰ Vö. Jungmann, Fr. J.: *Missarum Sollemnia*. Verlag Herder, Wien 1949. I., 237.

²¹ Ld. ehhez Neuser, W. H.: *Die Abendmahlslehre Melancthons in ihrer geschichtlichen Entwicklung (1519–1530)*. Beiträge zur Geschichte und Lehre der Reformierten Kirche, Bd. 26. Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins, Neukirchen-Vluyn 1968. 272 skk és 336–337.

²² A szöveget, illetve az ezzel kapcsolatos kérdéseket ld. Köhler, W.: *Das Marburger Religionsgespräch 1529. Versuch einer Rekonstruktion*. [SRVG 148.] M. Heinsius, Nachfolger Eger und Sievers, Leipzig 1929, 134.

csára és az ő parancsa szerint (*iuxta verba*) történik. Tehát az *ex virtute verborum* cselekmény alapja a *iuxta verba* rendelkezés, amely mindig megelőzi az *ex virtute* cselekményt. Másképpen: mivel a szereztetési igék egyúttal „parancsszavak” a Krisztus megbízatása szerint tartott úrvacsorában („Heißel-Worte”) is, ezért lehetnek egyúttal „hatékonyak” (Tätel-Worte). Ezek a „parancsszavak” biztosítják Krisztus testének és vérének eucharisztikus jelenlétét. Így ez a jelenlét nem a szereztetési igék liturgus által történő recitálásának a következménye, hanem Krisztus parancsának és munkálkodásának az eredménye. Bucernek tehát igaza van abban, hogy Luther kifejezése kettős értelmű, de nála már látszik az a tendencia, hogy ebből a fennálló kettős értelemről „vagy-vagy” jelentést kíván formálni a *iuxta verba* javára.²³

Ez a tendencia még inkább látszik Melanchthonnál, akinek nagy tekintélye volt a Pfalzi Fejedelemségben. Valószínűleg az ő hatására vezethető vissza, hogy a baden-durlachi örgrófság Ottheinrich választófejedelem által bevezetett egyházi rendtartásában (1556), amely 1563-ig Pfalz-ban is érvényes volt, az úrvacsorai rendelkezések között megjelenik ez a kitétel:

„[...] dieweil doch der leib und das blut Christi da [sind] nicht durch unser segnen, wölches zeüberisch, sondern das[s] Christus ordnung und will also ist, das[s] er wölle da sein, wo man sein stiftung und einsetzung helt.“²⁴

Ez a kitétel egyértelműen arra utal, hogy a szereztetési igéknek az a szerepük, hogy az úrvacsorázó gyülekezet ünnepét behelyezzék az utolsó vacsora alapítási összefüggésébe. Jézus rendelkezésének tehát az a jelentősége, hogy ő ott akar lenni, ahol megtartják az ő rendelkezését és sákramentumát („dass er wolle da sein, wo man seine Stiftung und Einsetzung hält”). Ez a Krisztus akaratára való utalás erősen emlékeztet Melanchthon reális *praesentia* értelmezésére, amely az ő sajátos, ún. *multivolipraesentia* kifejezésére épít.²⁵ De

²³ Luther „uniós formulájára” ld. Köhler, W.: *Zwingli und Luther*. Bd. 2: *Vom Beginn der Marburger Verhandlungen 1529 bis zum Abschluß der Wittmberger Konkordie von 1536*. (QFRG 7.) Gütersloh 1953, 337: „Wir bekennend, das uss vermögen diser wort: `diss ist min lib, diss ist min blut`, der lib und das blut Christi warhaftiklich hoc est essentialiter et substantive, non autem qualitative vel localiter im nachtmal gegenwürtig siend und geben werdind.“

²⁴ Az idézet helye: Hauss, Fr. – Zier, H. G. (Hrsg.): *Die Kirchendordnungen von 1556 in der Kurpfalz und in der Markgrafschaft Baden-Durlach*. Verlag Evang. Presseverband, Karlsruhe 1956, 59.

²⁵ Melanchthon azt írja Balthasar Thüring koburgi prédikátornak 1528. január 4-én a kenyér és a bor konzekrációjával kapcsolatban, hogy végül is ő arra a következtetésre jutott: „[...] nem a pap vagy az istentiszteleti gyülekezet érdemeinek, vagy imádságainak kell tulajdonítani, hogy Krisztus nekünk adja testét és véré, *de nem is a szavak erejének*. Ez ugyanis úgy hangzik, mintha varázslásról volna szó. Inkább arra hajlok, hogy [Krisztus úrvacsorai jelenlétét] a Krisztus szerzésére alapozzam. Mert amiként a Nap naponta felkel az isteni rendelkezés miatt, ugyanúgy van Krisztus teste is az egyházban az isteni rendelkezés miatt, bárhol is van az egyház.” Idézi Neuser, W. H.: *Die Abendmahlslehre Melanchthons in ihrer geschichtlichen Entwicklung (1519–*

nemcsak abban emlékeztet Melanchthon gondolkodására e kitétel, hogy a reális praesentia megindoklásakor csak Krisztus rendelkezésére és akaratára utal, hanem azzal is, hogy a „mi áldásunk”-at („*unser Segnen*”), tehát a kenyérnek és bornak *ex virtute verborum* történő konszekrálását, „varázslásnak” („*zauberisch*”) minősíti.²⁶ Az 1556-os baden-durlachi, illetve pfalzi ágenda megszületése körül Ottheinrich választófejedelem (1556–1559) udvari papja, az erősen melanchthoniánus gondolkodású J. M. Diller bábáskodhatott, aki néhány évvel később gondolkodás nélkül tudta követni a III. Frigyes által bevezetett református irányvonalat.²⁷

4. Az 1Kor 10,16–17 jelentősége a Káté úrvacsora-értelmezésében

Azt, hogy 1Kor 10,16–17 az úrvacsora szereztetési igéjeként jelenik meg a Kátében, az 1559-es heidelbergi úrvacsorai vitából és Melanchthon erre adott állásfoglalásából érthetjük meg.²⁸ III. Frigyes elődje, Ottheinrich választófejedelem igen nagyvonalúan kezelte Pfalz reformálását, illetve a heidelbergi egyetem tanszékeinek felekezeti szempontú betöltését. Nemcsak melanchthoniánus, hanem zwingliánus és kálvini irányultságú személyeket is meghívott a fejedelmi udvarba és az egyetemre.²⁹ Halála után azonban azonnal felszínre

1530), 363. és 367: „*In causa synaxeos me ipsum diu offendit consecratio, ut vocant. Et Oecolampadius vehementer urget, qui fieri possit, ut vocetur de coelo Christus? Fiatne hoc meritis ac precibus sacerdotis seu populi, an, ut quidam dixerunt, virtute verborum? Tandem veni in hanc sententiam, nec meritis seu precibus sacerdotis seu populi tribuendum esse, quod Christus det nobis suum corpus et sanguinem, nec virtuti verborum; id enim, ut sonat, magicum est. Hoc magis placet, causam in institutionem Christi conferre. Sicut enim sol quotidie oritur propter ordinationem divinam, sic Christi corpus propter ordinationem divinam in ecclesia est, ubicunque est Ecclesia.*” Vö. CR I. 948–949 (kiemelések tőlem: V. G.)

²⁶ Vö. Neuser, W. H.: *Die Abendmahlslehre Melanchthons in ihrer geschichtlichen Entwicklung (1519–1530)*, 363. és 367.

²⁷ Vö. Goeters, F. J. G.: Entstehung und Frühgeschichte des Katechismus. In: Coenen L. (Hrsg.): *i. m.* 8. Benrath, G. A.: Die Eigenart der pfälzischen Reformation und die Vorgeschichte des Heidelberger Katechismus. In: *Heidelberger Jahrbücher*, 7. 1963, 16–23.

²⁸ A 14. jegyzetben felsoroltakon túl ld. ehhez még Neuser, W. H.: *Luther und Melanchthon – Einheit im Gegensatz. Ein Beitrag zum Melanchthon-Jubiläum 1960. Theologische Existenz heute*, N. F. 91. Kaiser, München 1961. Uő: *Die Abendmahlslehre Melanchthons in ihrer geschichtlichen Entwicklung (1519–1530)*. Wesel-Roth, R.: *Thomas Erastus. Ein Beitrag zur Geschichte der reformierten Kirche und zur Lehre von der Staats-souveränität*. [Veröffentlichungen des Vereins für Kirchengeschichte in der evang. Landeskirche Baden 15]. Moritz Schauenberg, Lahr/Baden 1954. Továbbá: J. F. G. Goeters bevezető tanulmánya, in: Sehling E. (Hg.): *i. m.* 37.

²⁹ Vö. Hollweg, W.: *Der Augsburger Reichstag von 1566 und seine Bedeutung für die Entstehung der Reformierten Kirche und ihres Bekenntnisses*. Beiträge zur Geschichte und Lehre der Reformierten Kirche. Bd. XVII. Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins, Neukirchen 1964, 4–5. és 15 skk. Merkel, Fr.: *Geschichte des evangelischen Bekenntnisses in Baden von der Reformation bis zur Union. Veröffentlichungen des Vereins für*

törték az úrvacsora értelmezése körül már addig is jelentkezett felekezeti feszültségek. A vita Wilhelm Klebitz baccalaureusi vizsgáján robbant ki. (Ő a heidelbergi Szentlélek-templom diakónusa volt.) A kizárólagos lutheri pozíciót képviselő Heshusius (Heshusen), aki a teológiai kar dékánja és egyúttal pfalzi főszuperintendens volt, Wilhelm Klebitz már megvitattott és elfogadott, erősen kálvini irányultságú úrvacsorai tételeit, amelyeket Boquinus pro-dékán és újszövetséges professzor állított össze, dékánként utólagosan eretnekeknek nyilvánította, és elutasította azokat. Heshusius ugyanis kizárólag a lutheri formulára való visszavezetéssel („in”-formula, *manducatio oralis* és *manducatio indignorum*) látta kivitelezhetőnek a Pfalzban érvényes Melanchthon-féle úrvacsorai pozíció megerősítését. Klebitz és Heshusius vitája később a körülöttük kialakult két tábor közötti heves polémiába torkollott. A kialakult helyzetben döntő jelentőségűnek bizonyult az a teológiai szakvélemény, amelyet az új fejedelem, III. Frigyes kért Melanchthontól, és amelyet ő 1559. november 1-én meg is küldött Heidelbergbe.³⁰

Ebben a szakvéleményben Melanchthon az egyházi béke megteremtése érdekében említi az 1Kor 10,16–17-et, mint amely megalapozhatja és egységbe hozhatja a pfalzi egyház úrvacsoratanát:

„Remotis contentiosis, prodest reliquos de una forma verborum convenire. Et in hac controversia optimum esset retinere verba Pauli: Panis, quem frangimus, κοινωνία ἐστὶ τοῦ σώματος [!!!] non dicit, ut Bremenses, panem esse substantiale corpus Christi. Non dicit, ut Heshusius, panem esse verum corpus Christi [!!!], sed esse κοινωνίαν, id est hoc, quo fit consociatio cum corpore Christi: quae fit in usu, et quidem non sine cogitatione, ut cum mures panem rodunt.”³¹

Kirchengeschichte der Evangelischen Landeskirche in Baden. Bd. 20. Verlag Evangelischer Presseverband für Baden, Karlsruhe 1960, 50 skk.

³⁰ Melanchthon halála után (1560 áprilisa), a fejedelem parancsára latinul és német fordításban is kinyomtatták a szakvéleményt: *Responsio [...] ad questionem de controversia Heidelbergensi* (szövegét ld. R. Stupperich [Hrsg.]: *Melanchthons Werke in Auswahl*. Studien-Ausgabe VI. Bertelsmann, Gütersloh 1951, 483–486.; illetve *Bericht und ratschlag des Herren Philippi Melanthonis von stritt des hayligen Nachtmals und zenckischen Kirchendienern an den durchlechtigsten Herrn Friderichen Pfaltzgraven bey Rhein des heyligen Roemischen Reichs Ertztruchseßen und Churfursten Hertzogen in Bayrn etc. zu Heydelberg anno 1560*. [h. és é. n.] 1560. A heidelbergi úrvacsoravita rövid összefoglalását adja Sturm, E. K.: *Der junge Zacharias Ursin. Sein Weg vom Philippismus zum Calvinismus (1534–1562)*. Beiträge zur Geschichte und Lehre der Reformierten Kirche. Bd. XXXIII., Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins, Neukirchen-Vluyn 1972, 221 skk. Buzogány Dezső: *Melanchthon úrvacsoratai levelei alapján*. Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Lux, Debrecen 1999, 133–136. J. F. Goeters: Entstehung und Frühgeschichte des Katechismus. In: Coenen L. (Hrsg.): *Handbuch zum Heidelberger Katechismus*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1963, 3–19., továbbá Sehling E. (Hg.): *i. m.* 41.

³¹ R. Stupperich [Hrsg.]: *i. m.* 484, 19 skk sorok.

Tehát Melanchthon szerint az úrvacsoravita megszüntetése érdekében meg kell egyezni a szereztetési igék egységes használatában. Ilyen egységesítő formula az 1Kor 10,16, ahol Pál ezt mondja: *A kenyér, amelyet megtörünk, nem a Krisztussal való közösségünk-e?* (κοινωνία ἐστὶ τοῦ σώματος). Nem azt mondja tehát, amit a brémaiak, hogy a kenyér lényege szerint Krisztus teste. Nem azt mondja, amit Heshusius, hogy a kenyér Krisztus valóságos teste, hanem azt, hogy κοινωνία, vagyis a kenyér az, ami által létrejön a szoros kapcsolat, az egyesülés a Krisztus testével (*id est hoc, quo fit consociatio cum corpore Christi*). Ez a *consociatio* az úrvacsorai kenyér és bor helyes kiosztásakor (*in usu*) történik, mégpedig tudatos aktus keretében (*non sine cogitatione*), és nem úgy, mint mikor az egerek rágják a kenyeret.

Melanchthon érvelésében feltűnő, hogy a „*panem esse vere corpus Christi*” tétel elvetésével, nemcsak Heshusius, hanem egyúttal Luther úrvacsoratanát, a *praedicatio identicat* is elveti. Tehát a kenyér és a bor, valamint a Krisztus teste és vére között nincsen semmilyen lényegszerű, „ontologikus” azonoság, hanem a kenyér (és a bor) Krisztus rendelése szerinti eszköz(ök) az úrvacsora idején, amely(ek) által megtörténik a Krisztus testével való egyesülés. A javasolt egységesítő formula szerint a kenyér *in usu* az, ami által (*id est hoc, quo fit*) a Krisztus testével való egyesülés megtörténik. Krisztus jelen van az úrvacsora kiszolgáltatásakor, és hatékony a hívőkben. De nem a kenyér miatt van jelen, hanem az ember miatt. Ezt az ógyház is így tanította. Ezért kérdi Melanchthon egykori tanítványától:

„Honnan van tehát Heshusiusnak akkora tekintélye, hogy inkább vele kel-
lene egyeznünk, mintsem az ógyház oly sok, kipróbált tanítójával?”³²

A hangsúly tehát először a tagadáson van, másrészt az úrvacsora „gyümölcsén”, amelyek a Jn 14,20 és 15,4 („ti énbennem, és én tibennetek”) formulával írhatók körül. A koinónia-gondolat jánosi értelmezése már régóta meghatározta Melanchthon úrvacsoratanát, amint a Kálvinét is. Azonban a jánosi teológia értelmében ez a gyümölcsstermés csak a hívőkben, a tanítványokban mutatkozik meg. Mi a helyzet azonban a kenyér által végbevitt egyesülés esetében (*consociatio cum corpore Christi*)? Amikor Melanchthon azt mondja, hogy ez a *consociatio in usu* történik, mellé tesz még egy fontos kifejezést: „*et quidem non sine cogitatione*”. A *cogitatio*, természetesen még nem jelent hitet,³³ mindenesetre jelzi, hogy mindezt a hívő részéről tudatos cselekvés előzi meg, hiszen Isten Igéjére kell figyelnie. Ezért hangzik így a Káté 77. kérdése is: „Hol ígérte Krisztus, hogy Ő a hívőket... táplálja az ő testével és

³² R. Stupperich [Hrsg.]: *i. m.* 486.: „*Quae est igitur tanta auctoritas Heshusii, ut ipsi potius assentiamur, quam tot probatis veteribus scriptoribus, qui perspicus testantur, tunc Ecclesiam non habuisse pontificium dogma et adorationem?*”

³³ A német nyelvű fordítás viszont egészen „református” irányba viszi a jelentését: „*nicht ohne glaubige betrachtung zugehet*”. Idézi Henss, W.: *Der Heidelberger Katechismus im konfessionspolitischen Kräftepiel seiner Frühzeit*. Zürich 1983, 8.

vérével". Ez az a pont tehát, ahol, ha megfeledekezünk a *hoc, quo fit* formuláról és az 1Kor 10,16-ot a jánosi teológia felől értelmezzük (ahol a hívőnek Jézus Krisztus az őbenne maradást ígéri), akkor teljesen elmosódik a határ a kálvini és a melanchthoni úrvacsoratan között.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy az 1Kor 10,16–17 hozzáillesztése az úrvacsora szereztetési igéihez alapvető jelentőségű a Heidelbergi Kátében, mivel a szereztetési igék hermeneutikai kulcsát adják. Ez egyúttal szinte jelzi is, hogy a szereztetési igéket nem „szó szerint” kell venni, hanem „értelmezni” kell őket. Ezt teszi a 78. és 79. kérdés-felelet, amint azt előbb láttuk.

IV. Összefoglalás

A Heidelbergi Káté mintegy 700 bibliai utalóhelyével, erősen biblikus nyelvezetével, a Szentírásból merített gazdag katekétikai anyagával önkéntelenül is felveti a kérdést, hogy milyen kapcsolatban áll a Szentírással. Ez az előadás csupán e kapcsolat sokrétűségére, illetve a kutatás néhány lehetőségére kívánt, illetve tudott rámutatni. Bizonyos, hogy a Káté – a katekizmus műfajának megfelelően – sok vonatkozásban eltér a reformáció hitvallási iratainak tematikájától, ezért különböző szempontok alkalmazásával lehet csak feltárni azt a gazdag kapcsolati rendszert, amelyet a Káté megalkotói művük és a Szentírás között létrehozottak. Ez a feltáró munka még nem történt meg.

A feladat teljesítését az nehezíti, hogy a Káté megírásakor még nem következett be a bibliai teológia, a dogmatika és a gyakorlati teológia diszciplináris szétválasztása, így az egyes részfeladatok kivitelezése komplex elemzéseket, illetve megközelítést igényel: retorikai, dogmatörténeti, exegézistörténeti és egyéb elemzéseket.

Hasonlóképpen szükség volna a Heidelbergi Káté első magyar fordításainak nyelvtörténeti, bibliafordítási szempontú átvizsgálására. Reményt keltő a Pápai Református Gyűjteményeknek és a Pápai Református Teológiai Akadémiának az a törekvése, hogy a kutatók számára minél előbb elérhetővé tegye az 1577-ben Pápán megjelent első magyar nyelvű Heidelbergi Kátéfordítást.